

Politycy Partii Pracy na rzecz *Leave* w referendum 2016 roku

Filip Ilkowski, *Uniwersytet Warszawski (Polska)*

E-mail: f.ilkowski@uw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-6947-5165

Streszczenie

Artykuł dotyczy działań polityków Partii Pracy podejmowanych na rzecz głosowania za wystąpieniem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej z Unii Europejskiej w kontekście referendum w tej sprawie, które odbyło się w czerwcu 2016 r. W tekście przedstawiono historyczne zakorzenienie krytyki Wspólnot Europejskich z tych pozycji ideowo-politycznych (w postaci sprzeciwu wobec Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w referendum 1975 r.), przede wszystkim jednak argumentację przeciwników pozostania w Unii ponad cztery dekady później. Na podstawie przeprowadzonej analizy skonstruowane zostały wyznaczniki zasadniczych biegunów ideowych kształtujących lewicową krytykę Unii na przykładzie brytyjskim.

Słowa kluczowe: referendum, Unia Europejska, Zjednoczone Królestwo, Wielka Brytania, Partia Pracy

The Labour Party politicians for *Leave* in 2016 referendum

Abstract

The article presents the analysis of activities of politicians associated with the Labour Party undertaken in favour of leaving the European Union by the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland in the context of the June 2016 referendum campaign. There are presented the historical roots of the critique of European Communities drawn from this ideological-political perspective (the opposition towards the European Economic Community in 1975 referendum), but above all the argumentation used more than four decades later by the opponents of staying in the EU. On the basis of conducted analysis, the specific elements of the main ideological poles that shape left-wing critique of the EU with regard to the British example have been distinguished.

Keywords: referendum, European Union, United Kingdom, Labour Party

23 czerwca 2016 r. większość biorących udział w referendum obywateli i rezydentów Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (UK) oraz Gibraltaru zagłosowała za opuszczeniem Unii Europejskiej (UE). Fakt ten zwykle wiąże się z nieudaną taktyczną rozgrywką ze strony konserwatywnego brytyjskiego premiera Davida Camerona, w kontekście wzrostu wpływów eurosceptycznej prawicy w postaci Partii Niepodległości Zjednoczonego Królestwa (ang.: *UK Independence Party, UKIP*), doświadczającej w dwóch latach poprzedzających referendum istotnego przyrostu poparcia wyborczego¹, oraz wrogiej UE frakcji wewnątrz rządzącej Partii Konserwatywnej (torysów). Sam premier stał się niekwestionowanym liderem kampanii na rzecz pozostania w UE. Podobne stanowisko zajęła większość jego gabinetu, jak i konserwatywnych deputowanych do Izby Gmin. Jednak pięciu ministrów zajęło przeciwne stanowisko w tej sprawie, a kampania *Vote Leave* – uznana 13 kwietnia 2016 r. przez komisję wyborczą za kampanię wiodącą na rzecz opuszczenia UE przez UK (The Electoral Commission UK 2016) – została zdominowana przez polityków Partii Konserwatywnej (*BBC News* 2016c). Z kolei główny konkurent *Vote Leave*, aspirujący do oficjalnego statusu kampanii wiodącej na rzecz opuszczenia UE, połączone kampanie *Leave.EU* i *Grassroots Out*, wspierane były m. in. przez lidera UKIP Nigela Farage'a i finansowane przez donatora UKIP Arrona Banksa (Wright 2016; *BBC News* 2016d). Obie organizacje, mimo nieznacznego udziału w nich polityków utożsamianych z lewicą (o czym poniżej), zasadniczo związane były więc z szeroko rozumianym obozem konserwatywnych przeciwników UE.

Jednak w rozmaitych działaniach na rzecz wystąpienia z UE przez UK uczestniczyło także szereg organizacji i osób związanych z różnymi odcieniami brytyjskiej lewicy, w tym Partii Pracy (laburzystów) mającej status Oficjalnej Opozycji Jej Królewskiej Mości. Celem artykułu jest zbadanie motywacji ideowych tych polityków Partii Pracy, w szczególności deputowanych do Izby Gmin, którzy w kampanii referendalnej 2016 r. opowiedzieli się za opuszczeniem UE przez UK. Przywołany zostaje także historyczny precedens w postaci podobnego referendum mającego miejsce w UK, w 1975 r. – istotny w kontekście zrozumienia ciągłości historycznej ideowych kontekstów laburzystowskiej krytyki UE. Metodologia tekstu opiera się na studium przypadku antyunijnej kampanii części polityków Partii Pracy w 2016 r. Znajdują się w nim także elementy metody analizy treści (ideowej) i metody historycznej. W oparciu o to ukazana zostaje zarówno złożoność, jak i niejednorodność idei przyświecającym antyunijnym laburzystom. Kluczowym wnioskiem jest ten, że mamy wśród nich do czynienia z hybrydą dwóch zasadniczych elementów: socjalistycznego uniwersalizmu i narodowotożsamościowego partykularyzmu. Jak wykażemy, na podstawie wypowiedzi publicznych laburzystowskich zwolenników głosowania na rzecz *Leave* oraz działań przez nich podejmowanych, oba te elementy, w różnym natężeniu, były składowymi ich motywacji do zajęcia antyunijnego stanowiska w czasie kampanii referendalnej.

¹ W wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r. UKIP zdobyła 4.352.051 głosów (26,77 % głosów ważnych w UK), najwięcej ze wszystkich startujących ugrupowań. W wyborach parlamentarnych 2015 r. UKIP zdobyła 3.881.099 głosów (12,6% głosów ważnych w UK) (The Electoral Commission UK 2015; European Parliament 2014; UK Political Info 2014).

Partia Pracy – referenda w 1975 r. i w 2016 r.

Analizę postaw polityków Partii Pracy przeciwnych UE w 2016 r. należy rozpocząć od sporów w kontekście referendum na temat opuszczenia Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG) odbytego w 1975 r., czyli zaledwie w dwa lata po przystąpieniu UK do EWG. Ówczesne referendum również nacechowane było głębokim wewnątrzpartyjnym sporem i podziałami dotyczącymi także rządu i gabinetu – tyle, że dotyczyło to Partii Pracy, która przejęła władzę po dwóch zwycięstwach w wyborach powszechnych w 1974 r.

Manifest wyborczy Partii Pracy z lutego 1974 r., powołując się na program partii, wyrażał sprzeciw wobec wstąpienia Wielkiej Brytanii do Wspólnot Europejskich na warunkach wynegocjowanych przez torysów i bez zgody „brytyjskiego ludu”, obiecując renegecje tych warunków i ich późniejsze poddanie pod osąd poprzez wybory powszechne i referendum konsultacyjne (The Labour Party 1974a). Przed kolejnymi wyborami, w październiku 1974 r., laburzyści zapowiadali nie tylko „twarde negocjacje” co do warunków uczestnictwa we „Wspólnym Rynku”, ale referendum w kwestii pozostania w nim przeprowadzone w okresie roku po październikowych wyborach, którego wynik będzie wiążący dla rządu (The Labour Party 1974b).

Proces „renegecji” (choć określenie to funkcjonowało tylko po stronie brytyjskiej, a nie innych państw Wspólnoty) zakończył się niewielkimi modyfikacjami dotyczącymi głównie ogólnych (a nie specyficznych dla któregośkolwiek z państw członkowskich) warunków konstrukcji budżetu EWG (Butler, Kitzinger 1976: s. 39–46). Rząd Harolda Wilsona rekomendował głosowanie w referendum za pozostaniem we Wspólnocie. Jednak zważywszy na podziały sięgające gabinetu, ministrowie nie byli zobligowani do dyscypliny w tym zakresie (nie dotyczyło to wypowiedzi w Izbie Gmin). O głębi podziałów świadczył fakt, że w głosowaniu w kwietniu 1975 r. dotyczącym rządowej rekomendacji, większość laburzystowskich deputowanych do Izby Gmin wypowiedziała się *przeciw* niej (stosunkiem głosów 145 do 137 przy 33 niegłosujących). Została ona przegłosowana dzięki głosom torysów (249 głosów „za” i tylko 8 „przeciw” przy 18 niegłosujących). Co istotne, nawet większość członków rządu nie głosowała zgodnie z rządową rekomendacją (45 „za”, w tym 14 członków gabinetu, 38 „przeciw”, w tym 7 członków gabinetu, ale przy 9 niegłosujących). Także nadzwyczajna konferencja Partii Pracy, głównie poprzez blokowe głosy większości afiliowanych związków zawodowych, wypowiedziała się za głosowaniem przeciw pozostaniu we Wspólnocie (Butler, Kitzinger 1976: s. 112–113).

Jednak w przeciwieństwie do Camerona ponad cztery dekady później, Wilson zdołał przeprowadzić cały proces referendalny po własnej myśli. Wyniki głosowania z czerwca 1975 r. nie pozostawiały wątpliwości: 67,2% zagłosowało za pozostaniem z EWG, 32,8% było temu przeciwnych (Butler, Kitzinger 1976: s. 263–268).

Kampanię referendalną 1975 r. warto także przywołać z powodu niecodziennych sojuszy politycznych z nią związanych i debat ich dotyczących – co w pewnej mierze znajdzie swój odpowiednik także przy okazji referendum w 2016 r. Główna kampania na rzecz pozostania w EWG (ang.: *Britain in Europe*) tworzona była przez polityków trzech czołowych partii brytyjskich (laburzystów, torysów i liberatów) wspieranych m. in. przez

główną organizację biznesową – Konfederację Przemysłu Brytyjskiego (ang.: *Confederation of British Industry*, CBI). Ze względów taktycznych, relatywnie nadreprezentowani na czołowych stanowiskach byli jednak prowszpótnotowi politycy Partii Pracy (Butler, Kitzinger 1976: s. 74–88).

Bardziej interesujący był jednak skład kampanii za wystąpieniem z EWG. Stanowisko takie zajmowały zarówno pozaparlamentarne organizacje radykalnej lewicy, jak i rosnący ówczesnie w siłę Front Narodowy i inne formacje skrajnej prawicy. Główna kampania (ang.: *National Referendum Campaign*, NRC) przyjęta w związku z tym zasadę przyjmowania członkostwa jako organizacji afiliowanych, poza niepartyjnymi kampaniami, jedynie tych partii politycznych, które mają reprezentację parlamentarną. Jednak także przy tej zasadzie często trudno było wypracować wspólną płaszczyznę sprzeciwu wobec EWG. W skład NRC wchodził politycy laburzystowscy i konserwatywni, przy symbolicznej reprezentacji liberałów, jak i Szkocka Partia Narodowa (SNP), walijska Plaid Cymru (obie te partie zajęły przeciwne stanowisko w referendum 2016 r.) oraz Zjednoczeni Ulsterscy Unioniści (UUU). Najbardziej rozpoznawalnym politykiem prawicy opowiadającym się za wystąpieniem z EWG był Enoch Powell – polityk usunięty z konserwatywnego gabinetu cieni w 1968 r. z powodu antyimigranckiego przemówienia uznanego nawet przez część polityków jego własnej partii za rasistowskie, który wystąpił z Partii Konserwatywnej przed wyborami w lutym 1974 r., motywując to sprzeciwem wobec EWG. W wyborach, w październiku 1974 r., zdobył on mandat deputowanego do Izby Gmin z ramienia Partii Ulsterskich Unionistów. Powell znajdował się w jednej kampanii z częścią polityków utożsamianych z lewicą Partii Pracy, biorąc udział we wspólnych wydarzeniach choćby z lewicowym przywódcą największego ówczesnie brytyjskiego związku zawodowego (ang.: *Transport and General Workers' Union*, TGWU) Jack'iem Jones'em. Kampania NRC łączyła w swym przekazie dwie głównie treści: kwestie społeczno-gospodarcze (wpływ EWG na ceny żywności, bezrobocie itp.) oraz suwerenności narodowej. Należy przy tym podkreślić, że ta druga kwestia bynajmniej nie ograniczała się do polityków prawicy, ale podnoszona była także przez wybitnych działaczy Partii Pracy. Często zupełnie inaczej widziana była także alternatywa wobec EWG. Dla przykładu Powell opowiadał się za szeroką strefą wolnego handlu. Natomiast najbardziej wyrazisty przedstawiciel antywspótnotowych polityków laburzystów, minister przemysłu Tony Benn, promował istotne rozszerzenie roli państwa w gospodarce (Butler, Kitzinger 1976: s. 97–115, 134–156, 178–180; Callinicos 2016: s. 101–102).

W czasie referendum w 2016 r. sytuacja w Partii Pracy była w jego kontekście zupełnie inna, choć w pewnym sensie paradoksalna. Partia ta była formalnie zjednoczona w swojej postawie, opowiadając się za pozostaniem w UE. Spośród 229 deputowanych laburzystów do Izby Gmin (UK Parliament 2016), ostatecznie jedynie dziesięcioro zadeklarowało głosowanie na rzecz wystąpienia z Unii. Paradoks polegał na tym, że od września 2015 r. liderem Partii Pracy był wywodzący się z lewego skrzydła partii Jeremy Corbyn, który w przeszłości wielokrotnie krytykował politykę UE. Corbyn, który w 1975 r. był laburzystowskim radnym w londyńskim okręgu Haringey, głosował, jak sam stwierdził po 40 latach, w ówczesnym referendum za wystąpieniem UK z EWG (MacLellan 2015;

Moseley 2016). Choć unikający jednoznacznych deklaracji w tej kwestii w czasie wyborów na lidera partii Corbyn niedługo po objęciu tej funkcji zadeklarował, że laburzyści będą wzywać do poparcia pozostania w UE (Karim 2015; Wintour 2015), jego przeciwnicy (także, a może przede wszystkim, wewnątrz partii) zarzucali mu nie dość entuzjastyczne poparcie obozu *Remain* w czasie kampanii przedreferendalnej. Krytyka ta nasiliła się jeszcze po ogłoszeniu wyników referendum i natychmiastowym wezwaniu Corbyna do przystąpienia do negocjacji w kwestii opuszczenia Unii (Wilson 2016, Anderson 2016). Co istotne, według sondaży, 33–37 % wyborców laburzystów zagłosowało, wbrew stanowisku partii, za wyjściem z UE (Lord Ashcroft Polls 2016; YouGov UK 2016; British Social Attitudes 2017).

Kampania *Labour Leave*

Kampanią na rzecz wystąpienia UK z UE oficjalnie związaną z Partią Pracy była *Labour Leave*. Powstała ona w październiku 2015 r. będąc kontynuacją organizacji *Labour for Britain*, założonej 16 czerwca 2015 r. przez troje laburzystowskich deputowanych do Izby Gmin: Kate Hoey, Kelvina Hopkinsa i Grahama Stringera oraz biznesmena – głównego prywatnego donatora Partii Pracy – Johna Millsa (James 2015). *Labour for Britain* stawiała sobie za cel renegocjacje umowy stowarzyszeniowej UK z UE, a w razie jej niepowodzenia – kampanię na rzecz opuszczenia Unii. Grupa ta przekształciła się w październiku 2015 r. w *Labour Leave* – prawdopodobnie w kontekście inauguracji kampanii *Vote Leave*, wspartej przez *Labour Leave*. 10 października 2015 r. Brendan Chilton, postrzegany jako „prawa ręka” Millsa sekretarz generalny *Labour Leave* (Bennett 2016: s. 282), obwieszcza-
jąc powstanie tej kampanii określił ją jako „kampanię Partii Pracy, kierowaną, wypełnianą i opłacaną przez członków Partii Pracy”. Chilton podkreślał, że sceptycyzm wobec instytucji unijnych nie ogranicza się do prawicy i ważne jest, aby w referendum przedstawić „silne argumenty” lewicowe i aby słyszana była krytyka UE ze strony centro-lewicy. Problemy, na które wskazywał, w istocie jednoznacznie mieściły się w lewicowym dyskursie. Były to m. in. brak możliwości nacjonalizacji kolei i energetyki, zaprzestania prywatyzacji ochrony zdrowia i przywrócenia praw związkowych w ramach UE, krytyka surowych programów oszczędnościowych, braku demokracji, wspólnych polityk rolnej i rybołówstwa, jak i planowanej ówczesnie umowy o Transatlantyckim Partnerstwie w dziedzinie Handlu i Inwestycji (ang.: *Transatlantic Trade and Investment Partnership*, TTIP), postrzeganej jako „oddanie naszych usług publicznych na łaskę międzynarodowych korporacji”. Zdaniem Chiltona Unia Europejska nie jest bliskim laburzystom ideałem „nowej Europy socjalnej opartej na solidarności, tolerancji i szacunku”, ale „organizacją promującą finansistów i korporacje kosztem pracowników i przedsiębiorstw publicznych”. Dzień wcześniej podobnych argumentów używała Hoey w artykule napisanym do „The Independent”, powołując się przy tym na negatywny stosunek do Wspólnot Europejskich czołowych postaci Partii Pracy z przeszłości. Jednocześnie Chilton podkreślił, że *Labour Leave* będzie działał „w partnerstwie” z kampanią *Vote Leave* (Hoey 2015; Chilton 2015).

Postacią łączącą *Labour Leave* i *Vote Leave* był Mills, były Krajowy Przedstawiciel (ang.: *National Agent*) kampanii „Nie” w 1975 r., fundator i jeden z założycieli *Labour Leave*,

jej sekretarz polityczny i przewodniczący (ang.: *chairman*), a zarazem pierwszy przewodniczący *Vote Leave*. Jego związek z tą drugą kampanią przetrwał mianowanie w jego miejsce byłego konserwatywnego kanclerza skarbu Nigela Lawsons w lutym 2016 r. Mills od tego czasu pełnił funkcję wiceprzewodniczącego kampanii, z której wycofał się pod koniec kwietnia – już po uzyskaniu przez nią statusu kampanii wiodącej (*BBC News* 2016b; *BBC News* 2016f; *Hardman* 2016). O ile *Labour Leave* zachowywała od marca 2016 r. neutralność w stosunku do *Vote Leave*, choć pozostawała przez nią wspierana finansowo i organizacyjnie, prowadzona przez Millsa grupa *Business for Britain* była formalnie afiliowana przy *Vote Leave*. W tym czasie jednoczesny związek z kampaniami *Labour Leave* i *Vote Leave*, zajmując stanowiska w ich ciałach przedstawicielskich – według oficjalnej informacji Millsa sporządzonej dla celów Komisji Wyborczej 31 marca 2016 r. – mieli Graham Stringer oraz dwóch innych deputowanych Partii Pracy: Frank Field i Roger Godsiff (*The Electoral Commission* 2016a: s. 7–9).

Deputowani Partii Pracy na rzecz opuszczenia UE

Jak już wspomniano, dziesięcioro deputowanych do Izby Gmin z Partii Pracy publicznie ogłosiło swój sprzeciw wobec pozostania UK w UE i głosowanie w referendum za opcją *Leave*. Byli to: Ronny Campbell, John Cryer, Frank Field, Roger Godsiff, Kate Hoey, Kelvin Hopkins, John Mann, Dennis Skinner, Graham Stringer i Gisela Stuart. Analizując postawę poszczególnych deputowanych laburzystowskich z obozu *Leave* wskazać można na elementy wspólne ich motywacji do takiego wyboru, jak i szereg rozbieżności powodujących, że trudno nawet tę niewielką grupę laburzystowskich przeciwników Unii ujmować jako jedną polityczną całość.

Z partyjną lewicą można utożsamić czterech deputowanych z tej grupy: Ronniego Campbella, Johna Cryera, Kelvina Hopkinsa i Dennisa Skinnera. Deputowani ci byli w momencie ogłoszenia i przeprowadzenia referendum członkami Socjalistycznej Grupy Kampanijnej Parlamentarzystów Partii Pracy (zwanej w skrócie *Campaign Group*), powstałej w 1982 r. z inicjatywy zwolenników Tony'ego Benna i utożsamianej w partii z „twardą lewicą”. Dodajmy, że do czasu wyboru na przewodniczącego członkiem tej grupy był także Jeremy Corbyn. Campbell, Hopkins i Skinner byli wśród grupy 36 deputowanych zgłaszających kandydaturę Corbyna na przewodniczącego partii (Cryer nie podpisał się pod wnioskiem o zgłoszenie żadnego z kandydatów) (*Eaton* 2017; *New Statesman* 2015). Przedstawiciele lewicy laburzystów zasadniczo motywowali swój sprzeciw wobec UE jej neoliberalno-kapitalistycznym charakterem (*Hetherington* 2016). Skinner, weteran lewicy laburzystów i jeden z najstarszych deputowanych do Izby Gmin (zasiadający w jej ławach nieprzerwanie od 1970 r.), podkreślał przy tym, że jego antyunijny głos nie jest oparty „na machaniu flagą lub imigracji”, przywołując własne pozytywne doświadczenia w integracji ze wspólnotą górniczą imigrantów z Polski, Litwy i Ukrainy (*James* 2016a; *BBC News* 2016g). Paradoksalnie przed referendum lewicowy sprzeciw wobec UE najjaśniej wyraził Cryer, jedyny deputowany spośród tej czwórki, który nie znalazł się w gronie zwolenników Corbyna, a w późniejszym czasie głosował w sprawie Brexitu

zgodnie z partyjną większością. W swoim artykule dla lokalnego portalu *Wanstead Village Directory*, opublikowanym 4 czerwca 2016 r., krytykował on UE jako instytucję niedemokratyczną oraz reprezentującą interesy wielkiego biznesu, pisząc, że głosował za wyjściem nie dlatego, że jest „nacjonalistą lub ksenofobem”, ale dlatego, że jest „socjalistą i demokratą”. Cryer podkreślał także, że jego głos za wyjściem z UE nie jest w żadnej mierze „aprobatą dla oficjalnej kampanii *Vote Leave* lub kampanii Nigela Farage'a i jego stronników” (Cryer 2016).

Z tej czwórki jednak jedynie Kelvin Hopkins nie tylko ogłosił swoje poparcie dla Brexitu, ale aktywnie włączył się w kampanię w tej sprawie w ramach *Labour Leave* (The Guardian 2016a)². Jednocześnie postać ta obrazowała, że także wśród lewicy Partii Pracy antyunijny sprzeciw nie był wolny od elementów narodowotożsamościowego partykularyzmu. Działając w ramach *Labour Leave* Hopkins nie oponował przeciwko współpracy ze zdominowaną przez torysów *Vote Leave*. Ponadto, w przygotowanym przez *Labour Leave* ponad godzinnym filmie *Lexit: The Movie*, autorstwa Olivera Huitsona (niezależnego dziennikarza i twórcy, jednocześnie rzecznika prasowego *Labour Leave*) i Jordana Ryana (rzecznika prasowego *Leave.eu*), opublikowanym na portalu YouTube 15 czerwca 2016 r., Hopkins wypowiadał się przeciw unijnej polityce swobodnego przepływu pracowników, motywując to troską o obniżanie standardów zatrudnienia (Huitson, Ryan 2016; Huitson 2016; Ryan 2018). Należy przy tym podkreślić, że ton patriotycznej dumy i kwestia imigracji pojawiały się w tym filmie tylko okazjonalnie. Zasadnicza krytyka UE koncentrowała się w nim na finansowaniu kampanii *Remain* przez wielkie instytucje finansowe, jak Goldman Sachs i JP Morgan, historycznym sprzeciwie laburzystów wobec Wspólnot Europejskich jako „niedemokratycznego klubu biznesowego”, kwestii TTIP, narzucenia surowych programów oszczędnościowych Grecji, wymuszonej prywatyzacji kolei i poczty (i niemożności ich przyszłej renacjonalizacji w UK w ramach praw unijnych), czy upadku brytyjskiego rybotófstwa. Kilkakrotnie pojawiały się także pojęcia kapitalizmu i neoliberalizmu.

Wpływ narodowotożsamościowego partykularyzmu na innego przedstawiciela antyunijnej lewicy laburzystów widzimy z kolei w liście otwartym dotyczącym powstrzymania imigracji z Europy Wschodniej do UK, opublikowanym 1 stycznia 2014 r. w „The Guardian” i skierowanym do ówczesnego lidera Partii Pracy Eda Millibanda. Podpisało go siedmioro deputowanych *Labour* do Izby Gmin, późniejszych „brexitowców”. Obok deputowanych kojarzonych raczej lub jednoznacznie z partyjną prawicą, jak Field, Godsiff, Hoey, Mann, Stringer oraz ówczesny szkocki deputowany Ian Davidson, podpis pod nim złożył także Campbell. W liście tym można było przeczytać o blisko trzech czwartych miliona Europejczyków Wschodnich pracujących w UK, z czego autorzy wyciągali wniosek, że „z tak istotną liczbą ludzi przyjeżdżających do tego kraju, którzy chcą wykonywać pracę

² Wkrótce jednak jego kariera polityczna stanęła pod znakiem zapytania – w listopadzie 2017 r. zawiesił on swoje członkostwo w Partii Pracy ze względu na oskarżenie o molestowanie seksualne (sam Hopkins negował, że miało ono miejsce) (Parris-Long 2016; Edwards 2016; Schofield 2017; BBC News 2017). Fakt ten bez wątpienia osłabił antyunijną lewicę w partii.

wymagającą niskich kwalifikacji za głódową pensję, a więc wywierającą presję obniżania płac, jesteśmy zatroskani tym, iż polityka imigracyjna UE otwartych drzwi ma szkodliwy wpływ na te wspólnoty, które Partia Pracy powstała, by reprezentować" i wzywali Mil-libanda do podjęcia zobowiązania „ograniczenia wolnego przepływu pracy z państw europejskich ze znacznie niższymi dochodami, i tym samym usunięcia części presji na płace, mieszkalnictwo i usługi publiczne w tym kraju" (Field et al. 2014).

Do grupy polityków antyunijnych lokujących się raczej wśród laburzystowskiej prawicy należeli Godsiff, Stringer oraz bardzo aktywna w czasie kampanii przedreferendalnej Kate Hoey. To warunkujące „raczej” wynika z faktu, że politykom tym zdarzało się demonstrować zdanie odrębne od głównego nurtu partii także z pozycji lewicowych³, jednak ich działania i poglądy znacznie częściej sytuowały ich wśród partyjnej prawicy. Dla przykładu Stringer zasiadał w radze powierniczej Fundacji Polityki Globalnego Ocieplenia kierowanej przez wspomnianego już Nigela Lawsons – organizacji skupiającej także „sceptyków” podważających obecny stan wiedzy naukowej na temat globalnego ocieplenia (UK Parliament 2018; They Work... 2018b; They Work... 2018c; The Global Warming 2018). Nie dziwi więc fakt, że Stringer nie odrzucał współpracy z konserwatystami także w czasie kampanii przedreferendalnej i do końca związany był z *Vote Leave*, zasiadając w jej Radzie i Komitecie Kampanijnym (Vote Leave 2016; The Electoral Commission UK 2016: s. 8). Przy tym zarówno on, jak i Godsiff, postępowali się w kontekście sprzeciwu wobec UE argumentami antyimigracyjnymi⁴. Z kolei Hoey przez 9 lat była przewodniczącą głównej organizacji przeciwnej zakazowi polowań na lisy (w ramach obrony tradycyjnych wartości życia na prowincji), zdominowanej przez konserwatystów *Countryside Alliance*. Zarzucała także Partii Pracy (w 2015 r.) stanie się partią „ekstremalnie niepatriotyczną”. Podkreślając swoją dumę z bycia Brytyjką (przy silnym przekonaniu o konieczności pozostania Irlandii Północnej, z której pochodzi, w ramach Zjednoczonego Królestwa), Hoey wypominała laburzystom tylko potowicznie poczucie brytyjskości i potowiczne popieranie monarchii. Twierdziła także, że „nie ma obsesji na punkcie UKIP”, co w czasie kampanii referendalnej zaowocowało jej gotowością do współpracy z politykami tej formacji (Countryside Alliance 2015; Eaton 2015; Saner 2016; They Work... 2018a). W swoich wystąpieniach w czasie tej kampanii Hoey łączyła elementy lewicowej krytyki UE jako elitarnego klubu biznesowego, czy nawet – jak się wyraziła – instytucji „antysocjalistycznej” (Labour List 2016), jak i retoryki patriotycznej (hasła o konieczności „odzyskania kraju”, duma z brytyjskości itp.). Używała także argumentów o podważaniu płac przez pracowników z Europy Środkowo-Wschodniej, choć nie był to w jej przemówieniach przekaz dominujący⁵.

³ Hoey i Stringer głosowali przeciw wojnie w Iraku, jak i odnowie brytyjskiego programu broni atomowej *Trident*, z kolei Godsiff poparł w 2006 r. wniosek o dochodzenie w sprawie wojny irackiej.

⁴ Godsiff już w 2005 r. stał się znany z powodu wypowiedzi dla kanału 4 radia BBC, gdy stwierdził: „Nie wierzę, że migracja ekonomiczna jest wciąż potrzebna i nie sądzę także, iż będzie dobra dla przyszłości relacji rasowych w tym kraju”. Godsiff, którego okręg wyborczy w niemal dwóch trzecich składał się z osób pochodzących z mniejszości etnicznych, tłumaczył następnie, że miał na myśli przyszłe fale imigracji mogące naruszyć obecnie znakomite relacje między różnymi wspólnotami w Birmingham (BBC News 2005; Morris 2005).

⁵ Szereg przemówień Hoey z okresu kampanii dostępnych jest na portalu YouTube.

Hoey 8 października 2015 r. wzięła udział w inauguracji kampanii *Vote Leave* (Labour List 2015; Reuters 2015). Opuściła ją w lutym 2016 r. po zamieszczeniu związanym ze zmianą przewodniczącego oraz konfliktem z konkurencyjną kampanią *Leave.EU*. Sama wskazywała, że powodami jej odejścia był motywowany personalnie brak zgody decydentów *Vote Leave* na połączenie z *Leave.EU* oraz słabość prowadzonej kampanii (Silvera 2016; James 2016; Hardman 2016; Hughes 2016; Ross 2016). Już w styczniu Hoey wsparła (będąc jednocześnie związana z *Labour Leave* i wciąż z *Vote Leave*) kampanię *Grassroots Out*, wraz z m.in. Nigelem Farage'em i byłym konserwatywnym ministrem Liamem Foxem. Obok polityków torysów, UKIP i północnoirlandzkiej Demokratycznej Partii Unionistów jako jedna z ośmiorgo deputowanych (jedyna z Partii Pracy) podpisała po wiecu inauguracyjnym tę kampanię tzw. *Deklarację z Kettering*, mówiącą o zobowiązaniu do „odrzczenia w nadchodzących tygodniach i miesiącach polityki partyjnej i wspólnej pracy we wspólnym celu wolnego i prosperującego Zjednoczonego Królestwa poza Unią Europejską”. Dodajmy, że niedługo później decyzję o opuszczeniu *Vote Leave* na rzecz *Grassroots Out* podjął także Chilton, i oboje stali się głównymi postaciami grupy *Labour GO* związanej z *Grassroots Out* (Bennett 2016: s. 169-189, 228-232; BBC News 2016a; Wright 2016). Hoey w kolejnych miesiącach aktywnie wspierała kampanię *GO*, także w postaci wystąpień, obok polityków konserwatywnych i UKIP, na szeregu spotkań i wieców politycznych. Po tym, jak połączone *Leave.EU* i *Grassroots Out* nie uzyskały statusu kampanii wiodącej, Hoey ponownie skoncentrowała się na działalności w ramach *Labour Leave*. W czerwcu uczestniczyła jednak wraz z liderem UKIP w jednej z najbardziej medialnie nagłośnionych akcji kampanii przedreferendalnych pod nazwą *Fishing for Leave*, mającej w założeniach zwrócić uwagę na los brytyjskiego rybołówstwa. Flotylla na Tamizie, łącznie z wycieczkowcem, na pokładzie którego byli m. in. Farage i Hoey, spotkała się wtedy z próbą blokady organizowanej przez pronijnego muzyka-filantropa Boba Geldofa (Booth 2016).

Jednocześnie Hoey, Godsiff i Stringer byli wśród czworga deputowanych Partii Pracy do Izby Gmin (obok Hopkinsa), którzy podpisali apel do lewicowych wyborców, opublikowany 21 czerwca 2016 r. jako list w „The Guardian”. Apel został także podpisany przez Chiltona, laburzystowską deputowaną do szkockiego parlamentu Elaine Smith, oraz szereg postaci ze związków zawodowych, niekoniecznie będących członkami Partii Pracy. Apel wyrażał jednoznacznie lewicową krytykę Unii. Warto go przytoczyć w całości: „Wzywamy ruch pracowniczy do pójścia razem, powstania dla praw i przyszłości pracowników z UK i głosowania za opuszczeniem UE w referendum 23 czerwca. Głosowanie za opuszczeniem jest szansą powstrzymania następujących regresywnych polityk:

- prywatyzacji i zakazu nacjonalizacji, które oddają usługi publiczne w prywatne interesy;
- zakazu pomocy państwowej i nacjonalizacji jako polityki odpowiedzialnej za dalsze niszczenie brytyjskiego przemysłu i wytwórczości;
- eliminacji przez UE układów zbiorowych pracy w imię konkurencyjności;
- deregulacji umów o pracę i promocji umów zerogodzinowych;
- polityki antystrajkowej i antyzwiązkowej, która używana jest do obniżania kosztów pracy;

- surowych oszczędności, które są kamieniem węgielnym UE i doprowadziły do powolnego niszczenia emerytur, edukacji, mieszkalnictwa społecznego, Krajowej Opieki Zdrowotnej (NHS) i wszystkich lokalnych usług społecznych, jak i zdsużenia samorządu lokalnego przyczyniając się do nędzy i nierówności społecznych;
- polityki określanej jako "odpowiedzialność fiskalna", mającej na celu kooptację organizacji pracowniczych do procesu wprowadzania polityki surowych oszczędności;
- niebezpiecznej polityki handlowej TTIP, która jest koniem trojańskim dla amerykańskiego wielkiego biznesu i w przypadku jej wejścia w życie prowadzącej do zniszczenia naszego NHS.

Apelujemy do wszystkich wyborców lewicowych i Partii Pracy do skupienia się razem, powstania dla naszych praw i głosowania za opuszczeniem [UE] 23 czerwca" (The Guardian 2016b).

List ten jest interesujący ze względu na zupełny brak odniesień do imigracji. Bez wątplenia brak ten nie wiązał się z poglądami podpisanych laburzystowskich deputowanych, którzy wykorzystywali ten temat w kampanii. Zapewne po części wynikał z poglądów niektórych z podpisanych działaczy związkowych. Jednak wydaje się, że głównym powodem było uznanie, że tuż przed referendum inne argumenty po prostu będą bardziej przekonujące dla lewicowych wyborców.

Deputowanymi utożsamianymi jednoznacznie z prawicą laburzystów byli Frank Field i John Mann. Obaj już od lat osiemdziesiątych XX wieku toczyli polityczne boje z lewicą partyjną, konsekwentnie popierali brytyjskie interwencje zbrojne, jak i wspierali w głosowaniach rozwiązania ograniczające uprawnienia imigrantów (They Work... 2018d, They Work... 2018e). Obaj też w swych wypowiedziach publicznych wskazywali, że napływ imigrantów jest problemem – a kwestia ograniczenia imigracji była głównym motywem pojawiającym się w ich argumentacji na rzecz opuszczenia Unii. Field – współprzewodniczący (wraz z konserwatywnym deputowanym Nicholasem Soamesem) grupy parlamentarnej Zrównoważona Migracja, której celem jest ograniczenie imigracji do UK – w tekście opublikowanym 14 czerwca 2016 r., pisząc, że UE nie jest „Europą socjalną” ani „Europą pracowniczą”, podkreślał jednak, że to „imigracja jest kwestią wyjaśniającą, dlaczego jedna trzecia lub więcej wyborców Partii Pracy może poprzeć Brexit” (Field 2016, Balanced Migration 2018). Z kolei stosunek Manna do kwestii imigracji dobrze oddaje jego artykuł z 2013 r. Wskazując na przyczyny wzrostu popularności UKIP, mimo „thatcheryzmu” tej partii, pytał on: „Czy to sprawiedliwe, że młody człowiek może urodzić się w mieszkaniu komunalnym, żyć w nim 18 lat i tracić je następnie na rzecz polskiej rodziny, która jest w kraju od kilku miesięcy (...)? Dlaczego ma być sprawiedliwe, że 58-letni mężczyzna traci swój zasitek z powodu niezdolności do pracy po upadku kopalni, a rodzi na nowa w tym kraju otrzymuje pełny zasitek mieszkaniowy? [...] Dlaczego zatrudniający ma mieć prawo zatrudniać ludzi z polskiej agencji pośrednictwa, a odmawiać lokalnemu 24-latkowi szukającemu pracy?” (Mann 2013).

Jak już wspomniano, Field formalnie zaangażowany był w kampanię *Vote Leave*, będąc od marca 2016 r. członkiem jej Komitetu Kampanijnego, jednocześnie zasiadając

w Radzie *Labour Leave* (The Electoral Commission UK 2016: s. 8). Natomiast Mann nie brał aktywnego udziału w żadnej z kampanii na rzecz opuszczenia Unii.

Najistotniejszą funkcję spośród polityków *Labour* w kampanii referendalnej sprawowała jednak inna przedstawicielka partyjnej prawicy Gisela Stuart, która od 13 marca 2016 r. była przewodniczącą kampanii *Vote Leave*. Z tej racji uczestniczyła także w przedreferendalnych debatach w mediach – włącznie z najważniejszą, transmitowaną przez BBC, która odbywała się na stadionie Wembley 21 czerwca 2016 r. (Wright 2016; BBC 2016).

Urodzona i wychowana w Niemczech Stuart zasadniczo mieściła się w głównym nurcie laburzystów w czasie zwrotu partii ku politycznemu centrum symbolizowanego przez postać Tony'ego Blaira. W latach 1999-2001 pełniła rządową funkcję Parlamentarnego Podsekretarza Stanu ds. Zdrowia (They Work... 2018f; Politics.co.uk 2018). Istotnym momentem w jej karierze politycznej było zasiadanie w latach 2002-2003, w charakterze reprezentantki Parlamentu UK, w Prezydium Konwencji ds. Przyszłości Europy – wspólnotowego ciała opracowującego wstępny projekt Konstytucji dla Europy. Stuart krytycznie oceniła wynik prac, w których brała udział, wydając nawet publikację na ten temat (Stuart 2003). Do kampanii referendalnej przyłączyła się późno, oczekując na ostateczny wynik negocjacji Davida Camerona z politykami unijnymi. Jeszcze w grudniu 2015 r. odmówiła włączenia się w kampanię *Vote Leave*, by zmienić zdanie w marcu 2016 r. – i od razu zostać jej przewodniczącą (Bennett 2016: s. 217-222).

W motywach decyzji Stuart trudno znaleźć cokolwiek specyficznie lewicowego. Argumentując na rzecz głosowania za wyjściem z UE wskazywała ona na biurokratyczną strukturę Unii, kryzys gospodarczy w strefie euro, jak i politykę swobodnego przepływu ludzi, której władze brytyjskie nie mogą zmienić. Stuart deklarowała się także jako zwolenniczka NATO i Światowej Organizacji Handlu (Hutton, Stuart 2016). Znana stała się jej wypowiedź krytykująca przeznaczanie środków na rzecz państw aspirujących do wstąpienia do UE (Albanii, Czarnogóry, Macedonii, Serbii i Turcji) i komentarz odnośnie ich ewentualnego członkostwa: „Zamiast dawać dodatkowym 88 milionom ludzi – więcej niż liczy nasza cała ludność – dostęp do NHS [Narodowej Opieki Zdrowotnej], sądzę, że byłoby bezpieczniej przywrócić [nad nią] kontrolę” (Sky News 2016).

Pisząc o politykach Partii Pracy zaangażowanych w działania na rzecz *Leave* należy też wspomnieć o specyficznej sytuacji, która miała miejsce w Szkocji. Po wyborach 2015 r. Partia Pracy (podobnie, jak torysi i Liberalni Demokraci) miała tylko jednego deputowanego do Izby Gmin ze Szkocji. Aż 56 na 59 miejsc zdobyli w tych wyborach przedstawiciele Szkockiej Partii Narodowej (SNP) (Diffley 2017: s. 50). Na czele kampanii stali więc byli parlamentarzyści Partii Pracy – dodajmy, że także w tym przypadku były to kampanie w liczbie mnogiej. Z *Vote Leave* powiązani byli Ian Davidson i Tom Harris. Davidson pełnił funkcję Koordynatora Partii Pracy w *Vote Leave*. Natomiast Harris był Dyrektorem *Vote Leave* w Szkocji. Harris pisał o konieczności „zadbania najpierw o nasz własny kraj, naszą własną gospodarkę, naszych własnych ludzi” motywując swoje stanowisko zarówno wysokością składki na rzecz UE, jak i „wyzwaniami imigracji” (The Electoral Commission UK 2016: s. 8; Harris 2016; BBC News 2016e). Argumentacja Davidsona

– który, jak już wspomniano, był w 2014 r. jednym z sygnatariuszy listu wzywającego do ograniczenia imigracji z Europy Wschodniej – była mimo to bardziej zakorzeniona w uniwersalistycznym dyskursie. Krytykował on więc „neoliberalne elity UE” i szereg, znanych już z argumentacji innych lewicowych przeciwników UE, przejawów tego neoliberalizmu. Jednocześnie wciąż występował przeciw „niekontrolowanej imigracji” uznawanej przez niego za służącą pracodawcom (Davidson 2016). Liderem *Labour Leave* w Szkocji był natomiast Nigel Griffith, uznawany niegdyś za jednego z najbardziej lojalnych współpracowników ówczesnego premiera, także pochodzącego ze Szkocji, Gordona Browna (The Guardian 2007). Griffith, podobnie jak Hoey i Chilton, wsparł w lutym 2016 r. kampanię *Grassroots Out*, stając się także organizatorem *Labour GO* w Szkocji. Głównym motywem, na który wskazywał uzasadniając swój negatywny stosunek do pozostania UK w UE, był brak kontroli nad sposobem wydatkowania pieniędzy wpłacanych do unijnego budżetu (Bennett 2016: s. 228–230; Gardham 2016; Swanson 2016).

Podsumowanie

Analizując działalność tej części lewicy brytyjskiej, która w 2016 r. wzywała do głosowania na rzecz *Leave*, zauważalna jest najczęściej występująca hybrydowość, polegająca na łączeniu różnych elementów zasadniczo sprzecznych odniesień ideowych: socjalistycznego uniwersalizmu i narodowotożsamościowego partykularyzmu. Cechą pierwszego jest występowanie z krytyką Unii Europejskiej jako specyficznej instytucji globalnego kapitalizmu, postrzeganej jako działająca na korzyść „wielkiego biznesu”, promująca politykę cięć socjalnych, surowych oszczędności, prywatyzacji itp. W tym kontekście pojawia się przykład narzucania kolejnych programów oszczędnościowych Grecji, jak i kwestia TTIP. Na tej samej zasadzie podejmowano krytykę braku demokracji w UE.

Drugi biegun, narodowotożsamościowego partykularyzmu, oczywiście nie był specyficzny dla lewicy brytyjskiej. Można więc zaryzykować tezę, że to socjalistyczny uniwersalizm jest dystynktywnym wyznacznikiem lewicowego dyskursu w odniesieniu do krytyki Unii Europejskiej. Nie zmienia to jednak faktu wpływu narodowotożsamościowego partykularyzmu na polityków Partii Pracy. Charakterystyczne dla niego były argumenty dotyczące brytyjskiej suwerenności zagrożonej ze strony instytucji unijnych. Kwestie TTIP i Grecji, czy oceny braku demokracji w UE, łączyły się w tym dyskursie z koniecznością przywrócenia suwerennych decyzji podejmowanych w Brytanii. Istotną rolę grał też dyskurs antyimigracyjny (w tym przypadku zwykle przedstawiany w lewicowej frazeologii), a w jego ramach krytyka wolnego przepływu osób w ramach Unii.

Generalnie jednak mieliśmy do czynienia z łączeniem argumentów „patriotycznych” i „socjalnych” – choć z różnym natężeniem. Przy czym niezależnie od wpływów ideowych na polityków Partii Pracy ze strony konserwatywnej i nacjonalistycznej prawicy, odnotować należy, że nie odnosiły się one w tej kwestii do jakiegokolwiek postaci liberalizmu ekonomicznego, czy – używając języka zakorzenionego w tradycji brytyjskich konfliktów społeczno- i ideowo-politycznych – thacheryzmu. Nawet politycy utożsamiani z prawicą

laburzystów mogli więc atakować unijny „neoliberalizm”. Nietrudno także zauważyć, że generalnie im więcej w ideach laburzystowskich krytyków UE było narodowotożsamościowego partykularyzmu, tym bardziej byli oni otwarci na współpracę z formacjami i politykami związanymi z prawnymi przeciwnikami Unii.

Jednocześnie widoczne jest, że specyficzna hybrydowość ideowa laburzystowskich przeciwników UE mieściła się w szerszym kontekście stosunku Partii Pracy do Unii Europejskiej, biorąc pod uwagę zarówno zawiłą historię wewnątrzpartyjnych podziałów w tym względzie, jak i próby krystalizacji własnego stanowiska w czasie referendum 2016 r., a jeszcze bardziej w odniesieniu do jego wyniku. Wystarczy wskazać na fakt, że lider laburzystów Jeremy Corbyn, wywodzący się z jej lewicowego skrzydła, formalnie znalazł się po tej samej stronie *Remain* co wrogi mu tradycyjny establishment partii ugruntowany w ideach *New Labour* kojarzonych z rządami Tony’ego Blair’a i silnie umocowany wśród jej parlamentarzystów. Ta formalna i pozorna zgodność w stosunku do kwestii pozostania w Unii Europejskiej nie przeszkodziła większości parlamentarzystów w podejmowaniu prób zmiany lidera oraz żądań przyjęcia przez niego jednoznacznego stanowiska wrogiego Brexitowi, włącznie z domaganiem się przeprowadzenia kolejnego referendum. Istotne podziały polityczne wśród stosunkowo niewielkiej grupy laburzystowskich polityków przeciwnych UE, powodujące, że grupa ta nie była faktycznie zintegrowanym rodzajem frakcji działającej wspólnie nawet w tej konkretnej sprawie, były i pozostają więc tylko częścią obrazu całej partii.

Filip Ilkowski – doktor habilitowany, adiunkt na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. Jego zainteresowania badawcze obejmują kwestie idei politycznych i ruchów społecznych, działania państwa kapitalistycznego (w tym problemu imperia- lizmu), jak i polityki brytyjskiej.

Filip Ilkowski – habilitated doctor, associate professor at the Faculty of Political Science and International Studies at the University of Warsaw. His scientific interests involve the issues of political ideas and social movements, functioning of capitalist state (including the problem of imperialism), as well as British politics.

➔ Bibliografia

- ANDERSON Paul (2016), *Brexit Takes Jeremy Corbyn’s Labour Party to the Brink*, „The New York Times”, <https://www.nytimes.com/2016/06/30/opinion/brexit-takes-jeremy-corbyns-labour-party-to-the-brink.html> (28.06.2016).
- BALANCED MIGRATION (2018), <http://www.balancedmigration.com/> (03.06.2018).
- BBC (2016), *EU referendum: Leave and Remain clash in BBC Great Debate*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36582567> (22.06.2016).
- BBC NEWS (2005), *Labour MP wants immigration end*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/4223761.stm (01.02.2005).
- BBC NEWS (2016a), *EU-exit campaign group ‘Grassroots Out’ is launched*, <http://www.bbc.com/news/uk-35390539> (23.01.2016).

- BBC NEWS (2016b), *EU referendum: Lord Lawson to chair Vote Leave campaign*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35487586#> (04.02.2016).
- BBC NEWS (2016c), *EU referendum: Cameron sets June date for UK vote*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-35621079> (20.02.2016).
- BBC NEWS (2016d), *The battle to be the official EU referendum Leave campaign*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-34484687> (14.03.2016).
- BBC NEWS (2016e), *EU referendum: Tom Harris to head Scottish Vote Leave campaign*, 18. 03. 2016, <http://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-35841224> (18.03.2016).
- BBC NEWS (2016f), *Entrepreneur John Mills quits Vote Leave for Labour Brexit group*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36163619> (28.04.2016).
- BBC NEWS (2016g), *EU referendum: Labour MP John Mann to vote for Brexit*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-36496203> (10.06.2016).
- BBC NEWS (2017), *Labour suspends Luton North MP Kelvin Hopkins*, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-41853430> (03.11.2017).
- BENNETT Owen (2016), *The Brexit Club. Inside Story of the Leave Campaign's Shock Victory*, London.
- BOOTH Robert (2016), *Nigel Farage and Bob Geldof's rival EU referendum flotillas clash on the Thames*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/15/nigel-farage-bob-geldof-rival-eu-referendum-thames-flotillas> (15.06.2016).
- BUTLER David, KITZINGER Uwe (1976), *The 1975 Referendum*, London and Basingstoke, <https://the-referist.files.wordpress.com/2016/05/the-1975-referendum.pdf> (15.09.2018).
- BRITISH SOCIAL ATTITUDES (2017), *The Vote to leave the EU*, 34, http://www.bsa.natcen.ac.uk/media/39149/bsa34_brexit_final.pdf (15.09.2018).
- CALLINICOS Alex (2015), *The internationalist case against the European Union*, „International Socialism”, issue 148, <http://isj.org.uk/the-internationalist-case-against-the-european-union/> (12. 06. 2018).
- CHILTON Brendan (2015), *Labour Leave has no confidence in David Cameron's EU renegotiation*, „Labour List”, <https://labourlist.org/2015/10/labour-leave-has-no-confidence-in-david-camerons-eu-renegotiation/> (10.10.2015).
- COUNTRYSIDE ALLIANCE (2015), *Kate Hoey MP to step down as Alliance Chairman*, <http://www.countryside-alliance.org/kate-hoey-mp-to-step-down-as-alliance-chairman/> (24. 03. 2015).
- CRYER John (2016), *EU, in or out: John Cryer MP*, „Wanstead Village Directory”, <http://wansteadvillagedirectory.com/Features/eu-in-or-out-john-cryer-mp.html> (04.06.2016).
- DAVIDSON Ian (2016), *Ian Davidson: Vote Leave to help UK escape neo-liberal EU elite*, „The Scotsman”, <https://www.scotsman.com/news/opinion/ian-davidson-vote-leave-to-help-uk-escape-neo-liberal-eu-elite-1-4143887> (01.06.2016).
- DIFFLEY Mark (2017), *The Elections in Scotland*, w: Dominic Wring, Roger Mortimore, Simon Atkinson (red.), *Political Communication in Britain. Polls, Campaigning and Media in 2015 General Elections*, Basingstoke.
- EATON George (2015), *Kate Hoey: Labour has become an "extremely unpatriotic" party*, „New Statesman”, <https://www.newstatesman.com/politics/2015/06/kate-hoey-labour-has-become-extremely-unpatriotic-party> (17.06.2015).
- EATON George (2017), *How the Labour left triumphed: the inside story*, „New Statesman”, <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2017/09/how-labour-left-triumphed-inside-story> (23.09.2017).

- EDWARDS Peter (2016), *Watson named shadow Culture Secretary as Corbyn completes reshuffle*, „Labour List”, <https://labourlist.org/2016/10/tom-watson-appointed-shadow-culture-secretary/> (7.10.2016).
- EUROPEAN PARLAMENT (2014), *Results of the 2014 European elections*, <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/country-results-uk-2014.html> (08.06.2018).
- FIELD Frank (2016), *Brexit would help us control immigration. Like me, many Labour voters want out*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/14/eu-immigration-control-labour-supporters-voters-party> (14.06.2016).
- FIELD Frank, CAMPBELL Ronny, DAVIDSON Ian, GODSIFF Roger, HOEY Kate, MANN John, STRINER Graham (2014), *Labour MPs urge leadership to curb free movement within EU*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/politics/2014/jun/01/labour-mps-urge-curb-eu-free-movement-open-letter-ed-miliband> (01.01.2014).
- GARDHAM Magnus (2016), *Scots Brexit campaign hit by damaging Labour snub*, „The Sunday Herald”, http://www.heraldsotland.com/politics/14401355.Brexit_push_in_Scotland_hit_by_in_fighting_between_campaign_groups/ (04.04.2016).
- HARDMAN Isabel (2016), *Split in Labour Leave over whether it has left Vote Leave*, „The Spectator”, <https://blogs.spectator.co.uk/2016/02/split-in-labour-leave-over-whether-it-has-left-vote-leave/> (5.02.2016).
- HARRIS Tom (2016), *Former MP Tom Harris: Why we must leave the EU and take control of our borders*, „Daily Record”, <https://www.dailyrecord.co.uk/news/politics/former-mp-tom-harris-must-7582298> (18.03.2016).
- HETHERINGTON Graeme (2016), *Veteran Blyth Labour MP stands alone in face of party opposition to Brexit*, „The Northern Echo”, http://www.thenorthernecho.co.uk/news/14562543.Veteran_Blyth_Labour_MP_stands_alone_in_face_of_party_opposition_to_Brexit/ (16.06.2016).
- HOEY Kate (2015), *Labour MP Kate Hoey: Why leaving the EU is a left-wing move*, „The Independent”, <http://www.independent.co.uk/voices/labour-mp-kate-hoey-why-leaving-the-eu-is-a-left-wing-move-a6687936.html> (9.10.2015).
- HUITSON Oliver (2016), *I'll be voting Leave: a "reformed EU" isn't on the ballot paper*, „OpenDemocracyUK”, <https://www.opendemocracy.net/uk/oliver-huitson/eu-piece> (16.06.2016).
- HUITSON Oliver, RYAN Jordan (2016), *Lexit: The Movie: The left wing case for Brexit*, Labour Leave, <https://vimeo.com/171384103> (10.06.2018).
- HUGHES Laura (2016), *Kate Hoey quits Brexit group after leadership row*, „The Telegraph”, <https://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/eureferendum/12141710/Kate-Hoey-quits-Brexit-group-after-leadership-row.html> (5.02.2016).
- HUTTON Will, STUART Gisela (2016), *Would Britain be better off in Europe or going it alone?*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/05/britain-better-off-in-or-out-of-europe> (5.06.2016).
- JAMES Luke (2015), *Labour for Britain to tackle EU exit*, „Morning Star”, <https://morningstaronline.co.uk/a-8b3d-labour-for-britain-to-tackle-eu-exit-1> (16.06.2015).
- JAMES Luke (2016), *Labour MPs warn of split as Vote Leave turns right*, „Morning Star”, <https://morningstaronline.co.uk/a-4f09-labour-mps-warn-of-split-as-vote-leave-turns-right-1> (04.02.2016).
- JAMES Luke (2016b), *Beast of Bolsover: I'm voting out*, „Morning Star”, <https://morningstaronline.co.uk/a-e4af-beast-of-bolsover-im-voting-out-1> (9.06.2016).

- KARIM Fariha (2015), *Labour: what does it stand for now?*, „Channel4News”, <https://www.channel4.com/news/factcheck/labour-stand> (17.09.2015).
- LABOUR LIST (2015a), *Kate Hoey sets up Eurosceptic 'Labour for Britain' group*, <https://labourlist.org/2015/06/kate-hoey-sets-up-eurosceptic-labour-for-britain-group/> (18.06.2015).
- LABOUR LIST (2016), *Labour campaign to leave "anti-socialist" EU launches*, <https://labourlist.org/2016/01/labour-campaign-to-leave-anti-socialist-eu-launches/> (20.01.2016).
- LORD ASHCROFT Polls (2016), *How the United Kingdom voted on Thursday... and why?*, <http://lordashcroftpolls.com/2016/06/how-the-united-kingdom-voted-and-why/> (24.06.2016).
- MACLELLAN Kylie (2015), *Labour's Corbyn, who voted 'No' in 1975, raises Brexit fears*, „Reuters”, <https://uk.reuters.com/article/uk-britain-politics-labour-corbyn/labours-corbyn-who-voted-no-in-1975-raises-brexit-fears-idUKKCN0RB1K20150911> (11.09.2015).
- MANN John (2013), *How should Labour tackle UKIP?*, „Labour List”, <https://labourlist.org/2013/05/how-should-labour-tackle-ukip/> (6.05.2013).
- MORRIS Nigel (2005), *Anger at Labour MP's call for ban on foreign workers*, „The Independent”, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/anger-at-labour-mps-call-for-ban-on-foreign-workers-489084.html> (01.02.2005).
- MOSELEY Tom (2016), *In quotes: Jeremy Corbyn and the EU referendum*, „BBC News”, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-eu-referendum-35743994> (14.04.2016).
- NEW STATESMAN (2015), *Who nominated who for the 2015 Labour leadership election?*, <https://www.newstatesman.com/politics/2015/06/who-nominated-who-2015-labour-leadership-election> (15.06.2015).
- PARRIS-LONG Adam (2016), *Kelvin Hopkins 'very surprised' to get shadow cabinet callup*, „Luton Today”, <https://www.lutontoday.co.uk/news/politics/kelvin-hopkins-very-surprised-to-get-shadow-cabinet-callup-1-7454237> (29.06.2016).
- POLITICS.CO.UK (2018), *Gisela Stuart*, <http://www.politics.co.uk/reference/gisela-gscaider-stuart> (15.06.2018).
- REUTERS (2015), *Businesses, MPs launch 'Vote Leave' campaign to push for Brexit*, <https://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-poll/businesses-mps-launch-vote-leave-campaign-to-push-for-brexit-idUKKCN0S22V820151008> (08.10.2015).
- ROSS Tim (2016), *EU referendum: Leave campaign in civil war*, „The Telegraph”, <https://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/eureferendum/12144523/EU-referendum-Leave-campaign-in-civil-war.html> (06.02.2016).
- RYAN Jordan (2018), profil na portalu LinkedIn: <https://uk.linkedin.com/in/jordanjryan> (20.06.2018).
- SANER Emine (2016), *Kate Hoey: 'Most of my friends don't like politicians. Except me'*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/politics/2016/jan/02/kate-hoey-interview-labour-europe-ukip-feminism> (2.01.2016).
- SCHOFIELD Kevin (2017), *Jeremy Corbyn defends decision to promote Kelvin Hopkins to Shadow Cabinet*, „Politics Home”, <https://www.politicshome.com/news/uk/political-parties/labour-party/jeremy-corbyn/news/90382/jeremy-corbyn-defends-decision> (05.11.2017).
- SILVERA Ian (2016), *EU referendum: Labour Leave urges Jeremy Corbyn to give MPs free vote over Brexit*, „International Business Times”, <http://www.ibtimes.co.uk/eu-referendum-labour-leave-urges-jeremy-corbyn-give-mps-free-vote-over-brexit-1539083> (20.01.2016).

- SKY NEWS (2016), *Halt In EU Migration Would 'Damage' UK Economy*, <https://news.sky.com/story/halt-in-eu-migration-would-damage-uk-economy-10259584> (26.04.2016).
- STUART Gisela (2003), *The Making of Europe's Constitution*, "Fabian Society", <https://www.fabians.org.uk/wp-content/uploads/2012/04/TheMakingOfEuropesConstitution.pdf> (10.06.2018).
- SWANSON Ian (2016), *Nigel Griffiths in EU exit stunt ahead of Gordon Brown speech*, „Evening Edinburgh News”, <https://www.edinburghnews.scotsman.com/news/nigel-griffiths-in-eu-exit-stunt-ahead-of-gordon-brown-speech-1-3995257#ixzz40tmdEGBt> (8.01.2016).
- THE ELECTORAL COMMISSION UK (2015), *2015 UK General Elections Results*, <https://www.electoral-commission.org.uk/find-information-by-subject/elections-and-referendums/past-elections-and-referendums/uk-general-elections/2015-uk-general-election-results> (10.06.2018).
- THE ELECTORAL COMMISSION UK (2016), *Application Appendix B6 – Prominent individuals, Vote Leave*, https://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/pdf_file/0012/199947/Vote-Leave-Ltd-designation-application-Appendix-B6.pdf (10.06.2018).
- THE GLOBAL WARMING POLICY FOUNDATION (2018), *Who We Are*, <https://www.thegwpf.org/who-we-are/> (31.05.2018).
- THE GUARDIAN (2007), *Profile: Nigel Griffith*, <https://www.theguardian.com/politics/2007/mar/12/labour.military> (12.03.2007).
- THE GUARDIAN (2016a), *Letters: Trade union members should vote to stay in the EU*, <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/05/trade-union-members-should-vote-to-stay-in-the-eu> (05.06.2016).
- THE GUARDIAN (2016b), *Letters: The Labour case for a leave vote in the EU referendum*, <https://www.theguardian.com/politics/2016/jun/21/the-labour-case-for-a-leave-vote-in-the-eu-referendum> (21.06.2016).
- THE LABOUR PARTY (1974a), *Labour Electoral Manifesto, February 1974, 'Ley us work together – Labour's way out of crisis'*, <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74feb.htm> (20.05.2018).
- THE LABOUR PARTY (1974b), *Labour Electoral Manifesto, October 1974, 'Britain will win with Labour'*, <http://www.politicsresources.net/area/uk/man/lab74oct.htm> (dostęp: 20.05.2018).
- THEY WORK For You (2018), *Kate Hoey's voting in Parliament*, https://www.theyworkforyou.com/mp/10282/kate_hoey/vauxhall (20.05.2018).
- THEY WORK For You (2018a), *Graham Stringer MP*, https://www.theyworkforyou.com/mp/10576/graham_stringer/blackley_and_broughton/divisions?policy=837 (20.05.2018).
- THEY WORK For You (2018b), *Roger Godsiff MP*, https://www.theyworkforyou.com/mp/10231/roger_godsiff/birmingham%2C_hall_green/votes#home (20.05.2018).
- THEY WORK For You (2018c), *John Mann MP*, https://www.theyworkforyou.com/mp/11093/john_mann/bassetlaw/divisions?policy=1049 (20.05.2018).
- THEY WORK For You (2018d), *Frank Field MP*, [\ "foreignpolicy" \(20.05.2018\).](https://www.theyworkforyou.com/mp/10197/frank_field/birkenhead/votes)
- THEY WORK For You (2018e), *Gisela Stuart MP*, https://www.theyworkforyou.com/mp/10577/gisela_stuart/birmingham%2C_edgbaston (20.05.2018).
- UK PARLIAMENT Website (2016), <http://www.parliament.uk/mps-lords-and-offices/mps/current-state-of-the-parties/> (8.06.2018).
- UK PARLIAMENT Website (2018), *Graham Stringer MP*, <https://www.parliament.uk/biographies/commons/graham-stringer/449> (8.06.2018).

- UK POLITICAL Info (2014), *European Parliament elections 2014 results*, <http://www.ukpolitical.info/european-parliament-election-2014-results.htm> (8.06.2018).
- VOTE LEAVE (2016), *About the Campaign*, <http://www.voteleavetakecontrol.org/campaign.html> (31.05.2018).
- WILSON Phil (2016), *Corbyn sabotaged Labour's remain campaign. He must resign*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/jun/26/corbyn-must-resign-inadequate-leader-betrayal> (26.06.2016).
- WINTOUR Patrick (2015), *Jeremy Corbyn: Labour will campaign for UK to stay in the EU*, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/politics/2015/sep/17/jeremy-corbyn-labour-campaign-for-uk-stay-in-eu> (17.09.2015).
- WRIGHT Oliver (2016), *EU referendum: Leave.EU group accused of avoiding strict rules on campaign spending*, „The Independent”, <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-referendum-leaveeu-group-accused-of-avoiding-strict-rules-on-campaign-spending-a6984941.html> (14.04.2016).
- YOUNG UK (2016), *How Britain Voted?*, <https://younguk.co.uk/news/2016/06/27/how-britain-voted/> (27.06.2016).